

кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української
літератури і компаративістики
Інституту філології
Київського університету
імені Бориса Грінченка

ІНТИМНО-ОСОБИСТІСНІ КОДИ ЕПІСТОЛЯРІЮ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Код – один із фундаментальних понять в семіотиці. Семіотичні коди є процедурними системами, що пов'язані конвенцією для кореляції означаючих та означуваних у певних сферах. Коди забезпечують каркас, у рамках якого знаки отримують смисл: вони є керівництвами по інтерпретації, що використовуються інтерпретативними спільнотами. Інтереси семіотики розповсюджуються на людську комунікацію, зокрема і на епістолярій, адже листування – процес, який пов'язаний із передачею, зберіганням і переробкою інформації, з використанням знакових систем чи несистемних (ізолюваних) знаків. Закономірним є те, що в інформаційних процесах (епістолярній комунікації) знаки виступають в якості елементарних носіїв інформації, які містять коди.

Сучасна дослідницька ситуація в літературознавчій науці характеризується серйозними методологічними новаціями, підвищеним інтересом із боку дослідницьких угруповань до вивчення проблем семіотичного дискурсу. На сьогодні дослідженню семіотичних процесів присвячено багато ґрунтовних праць, зокрема Ч. Пірса (Логічні основи теорії знаків», 1897–1898), Ч. Моріса («Основи теорії знаків», 1938), Е. Кассіра («Філософія символічних форм», 1923–1929), Ф. де Соссюра (Праці з мовознавства», 1977) та інші.

Кінець ХІХ – ХХ століття позначається глобальним використанням листування як комунікаційного засобу поширення та обміну інформації. Звісно, це позначилося і на листуванні видатних представників української інтелігенції. Дешифрування листів знакових постатей дає змогу розкодувати і отримати смислове значення (смысл), зміст знака, який розкриває сукупність інтимно-особистісних рис, властивостей, характеристик, кодів епістолярію.

Листування одного із знакових представників української інтелігенції Б. Грінченка з дружиною 1883–1885 років є духовно необхідною комунікативною потребою, адже саме до неї були написані ліричні, оригінальні листи-вірші, листи-оди, зворушливі послання. Навіть візуально ці листи вирізняються з-посеред інших – це 32 записочки, написані на невеличких аркушах паперу, та два записнички-подорожники, що складаються відповідно з 57 та 147 невеличких за обсягом сторінок.

Відомо, що у 1883 році Борис Грінченко на вчительських курсах у Змієві познайомився з молодою вчителькою Марією Миколаївною Гладиліною. Ця зустріч у його житті була найважливішою – щирі душевні розмови, спільні інтереси, листування зблизили їх так, що вони навіть називали один одного лише по-родинному: «Сестро Марусю», «Брате Борисе». Письменникові, самотньому в той час, важко було переносити бачене і пережите, а друзів, щирих і вірних, бракувало, отож Марія, яка була його одноліткою, стала ширим однимумцем і найпалкішою прихильницею його ідей. Б. Грінченко палко закохався в цю розумну, добру, відверту дівчину: «Велике щастя на світі міні / Не знаю за віщо припало: / І серце і розум ніколи его / Ніколи ізроду не ждали. / Щасливий я, любко! У серці моім / Я гордю силу вже чую: / Благословляю, голушко, тебе / Любов нашу вірну святу!» [3].

Послання до Марії насичені відданістю, чуйністю, теплом, передають шляхетне ставлення до коханої жінки та найвірнішого друга: «Дивуюсь, гадаю і сам я не знаю / За що таке щастя на світі я маю? / За віщо тієї похмурої ночі / Так любо дивились на мене ті очі, / Ті добрі очі, ті очі кохани, / Що я на їх гляну – і серце зів'яне? / За віщо рожеві уста цілували, / За що рученята малі обнімали? / За віщо те щастя? Скажи, моя доле! / Не знав я такого ще зроду ніколи! / До ніг твоїх, любко, усе я складаю – / І серце палке, і силу, що маю. / Віддам без звороту! Для тебе, єдина, / Міні любо битись з життям до загину!» [3].

Зміст листів Бориса до Марії демонструє особливості романтичної душі митця, листи демонструють морально-філософське, радісно-меланхолійне забарвлення, що сягає коріннями у літературну традицію, побут і культуру українського дворянства, до якого належав Б. Грінченко. 14 грудня 1883 року Б. Грінченко писав Марії: «Кажуть, що час минаючи одміняє почування. Я сам думаю, що може це й правда, алеж міні здається, що навряд чи одмінити він те почування святе – кохання до неї. Та хиба-ж і можна, щоб вона одмінилася? Коли вірють у Бога, то его не забувають, а я в неї вірю, вірю в тебе, моя Марусю, моя свята» [3].

Звернення Б. Грінченка до коханої вирізняються поліфонічністю та багатоплановістю. Перед нами постає розмаїтий образ молодого митця, в якого поряд із відвагою і сміливістю, щедрістю, вірністю Батьківщині, служінню українському народові пульсує неперборне, безмежне поклоніння жінці: «В думці з'явилася ти / Передо мною, кохана, – / Знову я чую тоді: / Сили боротися стане, / Стане нам сили пройти / Шлях наш, тернами покритий, / І щоб до краю нести / Всякі незгоди на світі. / Не для розкошів і втіх / Ми свої руки з'єднали: / Ще не родилися ми – / Гори роботи лежали! / Треба робити її / Працю, надбану віками, – / Та не похилимось ми – / Буде надія із нами: / Стрінутця тяжкі дні, / Будуть смутні години, / Та проминуть всі вони – / Діло одно не загине!» [3].

Надзвичайно віддана і вірна Б. Грінченку, Марія розуміє масштаб його таланту і особистості, не просто здійснює допомогу в громадських справах, але і дбає про його душевний комфорт. Для Марії Б. Грінченко стає

втіленням ідеальної безкорисливості, людиною високої моральної відповідальності, спроможною до високого духовного служіння. У своїх записничках Грінченко занотовує: «Кохання тепер одживило мене, / Дає міні нову силу, / І вкупі ми йтимем, й немає того / Щоб нашу ту силу зломило!» [3].

Листам Б. Грінченка до Марії притаманна підвищена психологізація тексту, чітка ритмічна організація, що дозволяє через постійні зміни в тональності оповіді динамічно передати процес переживання і простежити органічне переведення побутових реалій у площину більш загальних морально-філософських проблем: «Обнімимось дуже, кохана, / І очі закриєм на світ, – / Нехай він дуріє в тумані, / Ми-ж будем до віку любити! / Вуста ми зєднаєм з вустами, / Кохано пригорнемось ми / І будем між всіми людьми / У двох тільки будем сами. / Коли-ж ті зневірені люде / Зробили-б нам лютий загин / Й тоді тільки щастя нам буде, / Те щастя недовгих хвилин, / Що вкупі у двох ми зазнали, / Коли ми усе віддали, / Коли ми без краю кохали, / Коли ми жили і жили! / І, вкупі стулившись вустами, / Щасливі згинули-б ми / І навіть тоді між людьми / У двох тільки-б вмерли сами» [3].

Особливим емоційним забарвленням пройняті листи Б. Грінченка до рідних, які допомагають глибше простежити і детальніше охарактеризувати його приватне життя. Його особистість була оповита незбагненою складністю, «таємничістю» для стороннього ока, і тому внутрішній світ, мотиви вчинків, настроєві витоки іноді були не повні зрозумілі для оточуючих. Листи Бориса Грінченка до рідних фактично допомагають «розкодувати» його особистісну «незбагненність», побачити в ньому складну інтуїтивну людину передмодерної формації.

На особливу увагу заслуговують листи Б. Грінченка до батьків. Написані в різні роки і за різних обставин, вони завжди розпочинаються теплим зверненням: «Милые папа и мама», або «Дорогие папа и мама», і написані російською мовою; частина листів носить інформаційний характер і стосуються виключно побутових питань. Наприклад, Б. Грінченко в листі після від'їзду від батьків пише: «Дорогие папа и мама! Я доехал, до Чернигова довольно благополучным образом, если не считать того обстоятельства, что у меня на дороге украли томъ Сенкевича, разрознаить мне такимъ образом шеститомное сочинение. Дома засталъ все в порядке. Въ настоящее время мы уже наняли новую квартиру (15 руб. в месяц! Ужасная цена), но переберемъ на нее не раньше половины июля, такъ какъ она еще не готова. Пока Маруся продолжаетъ оканчивать каталогъ библиотеки, музея, от окончательного упорядочения его мы, какъ я и говорилъ, отказались: не хочемо браться за дело при тех обстоятельствах, в каких находимся и при свинскомъ к себе отношении. Но Марусина работа продолжится вероятно еще съ месяц или полтора» [4, 1 арк.].

Думку батьків Б. Грінченко завжди високо поціновує стосовно будь-яких питань чи власної діяльності. Натомість вони неодмінно цікавляться літературною, громадською діяльністю Бориса і намагаються дорости до рівня аналітики свого сина, завжди стежать, як його працю сприймають відомі люди: «Ты интересовался, папа, отзывомъ профессора Сумцова о моей книге «Изь усть народа». Вотъ онъ въ письме ко мне: «Я получилъ Вашу превосходную книгу «Изь усть народа» и не могу не выразить удивления передъ Вашимъ неустаннымъ трудолюбиемъ, искусствомъ въ записяхъ и въ издании и Вашей обширной и поучительной начитанностью. Если мне суждено кагда-либо возвратиться къ продолжению «Современной малорусской этнографии» (это его сочинение, изданное несколько лет назадъ), то очевидно, что Вашимъ трудамъ придется отвести самое большое и почетное место» [4, 1 арк.].

Б. Грінченко з вдячністю ставиться до батьків, опікується життям сестер і брата. Листи до батьківської родини містять безліч дріб'язкових на перший погляд подробиць, які засвідчують, що їх автор – не «мармуровий» герой-борець, а звичайна людина, яка трепетно ставиться до своїх рідних. 29 серпня 1886 року з Херсону він пише: «Милые папа и мама, только что получилъ вашу посылку. Большое спасибо за все подарки, которымъ мы чрезвычайно были рады, хотя эта радость была не полная по случаю отсутствия маминной карточки (Мама! Когда же ты наконецъ снимешся?). Петя и Анюта страшно изменились; я просто поражаюсь, глядя на ихъ карточки, а въ особенности на Анютину (къ слову: зачемъ это она снялась въ этомъ безобразномъ платьѣ, в такой позе и съ такими «атрибутами» въ рукахъ? Ты, папа, всегда не любилъ деланности и манерности: неужели тебе нравится эта карточка? Предоставимъ сниматься такимъ образомъ горничнымъ – они влюблены въ такие позы; зато Поля какъ хорошо снялась – ее карточка вышла лучше всехъ)» [5, 1 арк.].

У листах Б. Грінченка до батьків є безліч подробиць повсякденного життя, які допомагають спостерігати за окремими думками, переживаннями, негараздами. Листування уточнює окремі особливі моменти, які мозаїчно вплітаються в загальний аналіз духовного зростання Грінченка: «Я еще не читалъ присланныхъ тобою газетныхъ заметокъ о земельной статистике; но заранее могу сказать, что я съ большимъ удовольствиемъ возьму всякое другое место по причинамъ, о которыхъ я говорилъ тебе раньше, а также и потому, что даже учительство не разбиваетъ такъ здоровья, какъ статистическіе разъезды. Первое время я чувствовалъ себя ничего, но чемъ дальше темъ хуже; дошло наконецъ до того, что после каждой поездки я заболелъ на день-два-три, а после последней (въ начале августа) я еще и до сих пор не могу оправиться: ломитъ грудь и спину. Сами по себе порядки были бы ничего, если-бы к нимъ не прибавлялось (по мимо дурной погоды) невозможная часто убийственная съ холодомъ, грязью и прочимъ обстановка на ночлегахъ и постоянная жизнь в проголодь (я унаследовалъ отъ тебя особенность: будучи в дороге ничего не могу почти совсемъ есть, даже не хочется; но за то потом, это страшно отнимаетъ силы)» [5, 1 арк.].

Епістолярій Бориса Грінченка до батьків характеризується поліфункціональністю, в ньому віддзеркалюються яскраві деталі, які відображають повсякденне життя конкретної родини, її пріоритети. З листів дізнаємося про аналіз Б. Грінченком шкільних творів брата Петра і його літературного хисту: «Прочиталъ Петины сочинения и затрудняюсь говорить о них. Дело въ томъ, что эти ученические работы почти всегда пишутся по одному и тому же шаблону и это отнимаетъ всю могущую бытъ у пишущего оригинальность, ибо тут шаблонъ требует (какъ это

видно и здесь из поправок учителя) даже известного языка, въ напыщенности (отчасти) и витиеватости языка и наконец въ сильном подчинении образцам. Но, повторяю, я не могу сказать, что здесь принадлежит собственно к авторским недостаткам, а также и теми детскими темами, которые даются ученикамъ V класса. Но, не смотря на вышеуказанные недостатки, в работах все-же заметна способность: видно уменье нарисовать картинку, образъ, справляться съ данным материалом. Относительно-же пробуждение в Петрусе стремление к литературным занятием могу только сказать, что для меня это вещь очень трудная, и трудность эта, помимо других причин, обусловливается съ одной стороны, неизвестностью для меня того, на какой точке развития он стоит (почему я и не имею точки отправления), а съ другой-тем, что влияние не личное, да еще сопряженное съ известною охотою П. къ переписке, будет в этом случаи недостаточно. Но я все таки попробую кой о чем с ним поговорить как только буду иметь свободное время» [5, 2 арк.].

У листах Б. Грінченка до батьків поряд із висвітленням сімейних і побутових сюжетів міститься інформація про перебіг його літературних справ: «Сборник «Пидсьил. стрихою» был издан в 2000 экз. из них я получил 500 экз., а изъ остальных 1500 издатель въ месяц продал 1000 экз. Как видишь, книга пошла хорошо, хотя тут помогла и ловкость издателя. Из своих-же экземпляров 100 шт. пошло на даровую раздачу, а 200 продано за 15 р. книгопродавцам; Изъ остальных часть сдал на комиссию, а часть (экз. 30) оставил себе. Я готовлю теперь издание своих рассказовъ; сюда войдут три, которые уже есть въ сборн. «Пид. с. стр.» (ибо издание уже можно считать распроданными) и еще шесть новых» [5, 2 арк.].

Зв'язок Б. Грінченка з батьківською родиною був дуже міцним, і тому він завжди страждає, коли довго не отримує кореспонденцій від сестер і брата. Під впливом іронічного настрою 10 грудня 1888 року з Олексіївки він пише: «надеюсь, что вы уже все в Харькове и что Люба успеваеъ в своих научных изследованиях, также точно и остальные, о которых я, впрочемъ, ничего не ведаю, ибо хотя и писалъ всемъ, но ответа ни отъ одной особы еще не имелъ счастья получить, не смотря на все уверения милых сестриц и не менее милого братця въ их твердомъ непреклонномъ намерении отвечать мне съ пунктуальною точностью (каковая ихъ точность давно уже вошла въ пословицу)» [6, 1 арк.].

У листах іронічність описів стосується і творчих справ Б. Грінченка. Характеризуючи власні «стосунки» з цензурою, він зізнається батькам про заборонені рукописи: «Надеюсь также, что вы все теперь здоровы, раздлаившись съ погибельными долбинскими трущелами. (Мы-же, конечно, пребываемъ в вожделенномъ здравии и благоденствии, не смотря на убийственную цензуру, которая изъ пятнадцати посланных мною къ ней въ этом году рукописей уже успела не дозволить двух, а остальные то-же, во всей вероятности, не замедлитъ не дозволить, хотя ни я, ни она сама и никто в семь подлунномъ мире не будетъ никогда в состоянии сказать, что именно в нихъ есть недозволенного. Можно только разве изъ существования отеческой заботливости цензуры вывести одно, именно то, что «отечественная» промышленность развивалась прекрасно и дошла до способа приготавливать красныя чернила почти даромъ, такъ что цензура не затрачивая больших денегъ и нисколько не экономничая, можетъ употреблять ихъ целыми ведрами. Жаль только, что она за прихлопнутыя рукописи не возвращаетъ восьмидесятикопеечных марокъ, которые на каждой рукописи авторъ обязательно долженъ, приклеивать)» [6, 1 арк.].

Іноді листи Б. Грінченка наповнені іронічно-песимістичною тональністю. Піклуючись про долю рідних, він щиро сумує, не отримуючи відповідей на свої листи: «Что-же еще у насъ нового? Ничего, совсемъ ничего. Едимъ, пьемъ, спимъ, учимъ, учимся, почитываемъ, пописываемъ и пр. все в этом роде. Думаю, что у васъ идутъ дела гораздо интереснее, да толи вы о них мало пишете, что, конечно, можно вамъ поставить въ вину, ибо вы врядь-ли переписываетесь еще съ кемъ, кроме меня и пунктуально-отвечающего на письма Пети. Пока будьте здоровы! Крепко целуемъ васъ всех и желаемъ всего лучшаго (1-2 арк.) Ваши МНБ» [6, 2 арк.].

Листи Б. Грінченка до батьків допомагають реконструювати деякі сімейні обставини, особисті переживання, філософські та екзистенційні роздуми. 22 жовтня 1901 року із Харкова він пише: «Дорогие папа и мама! Наконецъ Вы въ Харькове, и это очень приятно. Превосходно, что история съ пальцем сравнительно легко окончилась, но я знаю по опыту, что такие вещи бывают и очень тяжелые. Да, уже десять летъ прошло со времени смерти Анюты. Тяжелая вещь смерть, особенно, когда умирает полное надеждъ и только приготивишееся жить существо, – тогда сожаление выступает еще острее. Но съ другой стороны – кто знаетъ, какова была бы жизнь умершаго в молодости человека: быть можетъ она была бы во много разъ тяжелее смерти. И сознание этого должнo ослаблять нашу боль по утрате дорогого существа...» [6, 2 арк.].

Декодування «родинного» епістолярію Б. Грінченка допомагає познайомитися з маловідомими моментами приватного життя грінченкової родини. Епістолі створюють образ дописувача як ніжного, турботливого сина, прекрасного чоловіка, неординарного батька, зрештою – чуттєвої людини, яка перейнята своїм часом. У листуванні з родиною перед нами постає зовсім незвичний образ Бориса Грінченка – не полум'яного борця, а вразливої, ніжної, уважної і турботливої людини, для якої родина виступає однією з провідних життєвих цінностей.

Література:

1. Моррис Ч. Основания теории знаков / Ч. Моррис // Семиотика / Под общ. ред. Ю.С. Степанова. – М. : Радуга, 1983. – С. 36–89.
2. Encyclopedic dictionary of semiotics / Gen. ed. T.Sebeok. - In 3 vol. – Vol.1: A - M. - Vol.2: N - Z. - Vol.3: Bibliography. - Berlin, etc. : Mouton De Gruyter, cop. 1986. - 592 p., 593 p., 452 p.
3. Степанов Ю. В мире семиотики / Ю. Степанов // Семиотика / Под общ. ред. Ю.С. Степанова. – М. : Радуга, 1983. – С. 5–36.

4. IP НБУВ, ф. III, спр. 41226.
5. IP НБУВ, ф. III, спр. 32464, 1 арк.
6. IP НБУВ, ф. III, спр. 32403, 2 арк.
7. IP НБУВ, ф. III, спр. 32404, 2 арк.

Анотація

**I. ПОГРЕБНЯК. ІНТИМНО-ОСОБИСТІСНІ КОДИ ЕПІСТОЛЯРІЮ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
КІНЦЯ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ**

У статті проаналізовано інтимно-особистісний дискурс епістолярію інтелігенції кінця ХІХ –ХХ століть через семіотичний підхід. Декодовано основні смислові навантаження ліричного компонента епістолярію. Визначено, що листи містять різні ідеї, мотиви, теми, що характеризуються внутрішнім сюжетом. Проаналізовані листи-записнички, листи-оди, листи-звертання. Листи демонструють морально-філософське, радісно-меланхолійне забарвлення, що сягає коріннями в літературну традицію, побут і культуру українського дворянства.

Ключові слова: інтимно-особистісні коди, семіотика, дешифрування, лист, інтелігенція.

Анотация

**II. ПОГРЕБНЯК. ИНТИМНО-ЛИЧНОСТНЫЕ КОДЫ ЭПИСТОЛЯРИЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ
КОНЦА ХІХ–ХХ ВЕКОВ**

В статье проанализирован интимно-личностный дискурс эпистолярия интеллигенции конца ХІХ–ХХ веков через семиотический подход. Декодированы основные смысловые нагрузки лирической компоненты эпистолярия. Определено, что письма содержат различные идеи, мотивы, темы, характеризующихся внутренним сюжетом. Проанализированы письма, записные книжки, письма-оды, письма-обращения. Письма демонстрируют морально-философскую, радостно-меланхолическую окраску, что уходит корнями в литературную традицию, быт и культуру украинского дворянства.

Ключевые слова: интимно-личностные коды, семиотика, дешифрование, письмо, интеллигенция.

Summary

**I. POGREBNIAK. INTIMATE AND PERSONAL CODES OF EPISTOLARY
OF THE INTELLECTUALS OF THE LATE ХІХ – EARLY ХХ CENTURIES**

This article analyses intimate and personal discourse of epistolary of the intellectuals of the late ХІХ – early ХХ centuries in terms of semiotic approach. It defines that letters contain various ideas, motives, subjects, which are characterized by inner plot. It analyses notebook letters, ode letters, and application letters. The letters demonstrate moral and philosophical, merry and melancholy coloration, which is rooted in literary tradition, daily life and culture of Ukrainian nobility.

Key words: intimate and personal code, semiotics, deciphering, letter, intellectuals.